

**ПОРАДНИК ДЛЯ АДВОКАТІВ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХИСТУ
ГАРАНТОВАНОГО ДЕРЖАВОЮ**

**ПРАВО
НА БЕЗОПЛАТНУ
ПРАВОВУ
ДОПОМОГУ**

Цей poradnik розроблений Правовою Ініціативою Відкритого Суспільства для допомоги адвокатам у відстоюванні прав затриманих осіб бути поінформованими про підстави арешту, характер і причини будь-якого висунутого проти них обвинувачення, права бути поінформованими про права, пов'язані з їхнім захистом, і права доступу до будь-яких доказів, на які спирається обвинувачення.

Українську версію poradnika перекладено та видано за підтримки програми «Верховенство права» Міжнародного фонду «Відродження»

Переклад на українську мову здійснено Сергієм Сизенком

Загальна редакція українського видання – адвокат Сергій Заєць

Коректор видання - Аліна Бриль

Координаційний
центр з надання
правової допомоги

ЗМІСТ

ЯК ВИКОРИСТОВУВАТИ ЦЕЙ ПОРАДНИК

ВСТУП: ПРАВО НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

A. СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

Перевірка на відсутність коштів

Повернення або відшкодування коштів, витрачених на безоплатну правову допомогу

Перевірка того, чи інтереси правосуддя вимагають надання безоплатної правової допомоги

Тяжкість злочину і суворість потенційного покарання

Складність справи

Соціальне та особисте становище обвинуваченого

B. БЕЗОПЛАТНА ПРАВОВА ДОПОМОГА ПІД ЧАС ПОПЕРЕДНЬОГО СЛІДСТВА

C. ВИБІР АДВОКАТА, ЯКИЙ НАДАЄ БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

D. ЯКІСТЬ ПОСЛУГ АДВОКАТА, ПРИЗНАЧЕНОГО В ПОРЯДКУ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Бездіяльність або неявка адвоката

Конфлікт інтересів

Незадоволення виконанням адвокатом його обов'язків

Достатній час для підготовки захисту

E. ПРИЗНАЧЕННЯ АДВОКАТІВ У ПОРЯДКУ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Сумлінність

Відсутність вибіркості в прийнятті рішень про надання безоплатної правової допомоги

Перспективи успіху

F. ПРАКТИЧНІ ВИМОГИ ДО НАЛЕЖНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ БПД

Адекватне фінансування та ресурсне забезпечення

Незалежність

Рівність при отриманні безоплатної правової допомоги

Партнерські взаємини

ВИСНОВКИ ЩОДО ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

ПЕРЕДМОВА

Створення системи безоплатної правової допомоги, впровадження нового Кримінального процесуального кодексу дозволило як інституціоналізувати саму функцію захисту, гарантованого державою, так і забезпечити її новими можливостями для реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі.

Попри існування прогресивного законодавства, не менш важливим є розвиток кращих практик захисту. У серії порадників щодо міжнародних стандартів у сфері доступу до правової допомоги захисники зможуть знайти як витяги з міжнародних актів, так і позиції міжнародних інституцій щодо важливих елементів права на правову допомогу як-от: забезпечення раннього доступу до правової допомоги, право на інформацію у кримінальному процесі та надання правової допомоги за рахунок держави.

Сподіваємось, що порадники допомагатимуть адвокатам вибудовувати ефективний захист у кримінальному процесі через дотримання міжнародних стандартів та застосування практики міжнародних судових органів.

**Міжнародний фонд «Відродження»
Українська фундація правової допомоги
Координаційний центр з надання правової допомоги
Міністерства юстиції України**

ЯК ВИКОРИСТОВУВАТИ ЦЕЙ ПОРАДНИК

- 1.** Право на справедливий судовий розгляд існує не лише для багатих. Кожна особа, яка обвинувачується у злочині, має право на справедливе поводження, з дотриманням принципу рівності, і право захистити себе, незалежно від власного фінансового стану. Однією з найважливіших гарантій справедливості кримінального судочинства є право на юридичну допомогу(*). Здатність незаможних людей, які не можуть дозволити собі оплатити послуги адвоката, отримати доступ до безоплатної, своєчасної та кваліфікованої правової допомоги лежить в основі рівності сторін захисту і обвинувачення та є наріжним каменем інших складових права на справедливий суд.
- 2.** Попри вирішальне значення безоплатної правової допомоги, багато країн Європи не можуть належно забезпечити функціонування справедливої та доступної системи ефективного доступу до послуг адвоката за обставин, коли особа сама не в змозі оплатити такі послуги. Між різними країнами спостерігаються значні розбіжності в структурі, фінансуванні, умовах та ефективності систем правової допомоги, і багато країн не дотягують до мінімальних регіональних і міжнародних стандартів щодо надання безоплатної правової допомоги.
- 3.** У цьому poradniku викладені сучасні регіональні й міжнародні правові стандарти стосовно права підозрюваних і обвинувачених у кримінальних злочинах осіб на ранній доступ до правової допомоги. В ньому містяться відповідні стандарти згідно з Європейською Конвенцією про захист прав людини і практикою Європейського Суду з прав людини, разом з принципами і стандартами, визначеними Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, практикою Комітету ООН з прав людини, Принципами і керівними настановами ООН щодо доступу до правової допомоги в системі кримінального правосуддя та напрацюваннями інших європейських структур і органів ООН.
- 4.** Правова Ініціатива Відкритого Суспільства закликає адвокатів використовувати викладені в цьому poradniku міркування і аргументи в своїй роботі в національних судах. Правова Ініціатива відстежує розвиток подій у країнах, які вдало реформували власне законодавство щодо безоплатної правової допомоги та системи її забезпечення. Якщо Ви збираєтеся

(*) В англійській мові не існує розрізнення між термінами "правовий" та "юридичний", обидва з яких позначаються одним словом "legal". Оскільки в українській мові вирази "право на право" або "право на правову допомогу" звучать некоректно, при перекладі було свідомо використано термін "юридичний" у тих випадках, коли йдеться про право на правову (юридичну) допомогу. В усіх інших випадках перевага віддавалася терміну "правовий" (Примітка від редактора україномовного перекладу).

або вже берете участь у справі, в якій може постати питання про надання безоплатної правової допомоги, просимо Вас зв'язатися з нами. Ймовірно, ми зможемо надати Вам корисну інформацію про реформи, які вже були реалізовані в аналогічних правових системах, або вивести Вас на зв'язок з іншими адвокатами або організаціями, котрі успішно діяли в судах по таких питаннях.

5. Правова Ініціатива зробила все можливе для забезпечення точності наведеної в пораднику інформації. Утім, цей порадник розроблювався виключно в інформаційних цілях і не являє собою консультацію з конкретного юридичного питання. Спосіб використання порадника залежить від конкретики Вашої справи, від ситуації, в якій опинився Ваш клієнт, і від специфіки нормативно-правової бази у Вашій країні.

6. В разі виникнення запитань або зауважень щодо порадника, потреби в одержанні його тексту іншою мовою або бажання сповіщати Правову Ініціативу про конкретні судові справи у Вашій країні просимо звертатись до

Marion Isobel

Associate Legal Officer
National Criminal Justice Reform
Open Society Justice Initiative

misobel@osieurope.org

Tel: +36 1 882 3154

www.justiceinitiative.org

www.legalaidreform.org

Маріон Ізобель

Радник з правових питань,
Реформа національних систем
кримінального правосуддя,
Правова Ініціатива
Відкритого Суспільства

misobel@osieurope.org

Tel: +36 1 882 3154

www.justiceinitiative.org

www.legalaidreform.org

ВСТУП: ПРАВО НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

7. Одним з основних процесуальних прав усіх осіб, обвинувачених або підозрюваних у вчиненні злочинів, є право на юридичну допомогу на всіх стадіях кримінального процесу. Втім, недостатньо просто передбачити якесь теоретичне або ілюзорне право на юридичну допомогу; це право має здійснюватися в практичний та ефективний спосіб. Відтак, особи, яких обвинувачують в злочинах і які самі не можуть заплатити за надання їм юридичної допомоги, мають бути в змозі звернутися по безоплатну правову допомогу з самого початку розслідування. Це забезпечує неможливим підозрюваним і обвинуваченим можливість ефективного захисту при розгляді їхніх кримінальних справ у суді та не позбавляє їх права на справедливий судовий розгляд через фінансову скруту.

8. Безоплатна правова допомога дає ще більші переваги системі кримінального правосуддя в цілому. Належно функціонуюча система безоплатної правової допомоги як складова частина належно функціонуючої системи кримінального правосуддя може зменшити тривалість тримання підозрюваних у поліцейських дільницях і слідчих ізоляторах, а також скоротити кількість осіб, які відбувають покарання з позбавленням волі, зменшити число несправедливих обвинувальних вироків, запобігти переповненню в'язниць і дещо розвантажити суди.¹

9. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй нещодавно прийняла перший у світі міжнародний правовий інструмент, який безпосередньо стосується надання безоплатної правової допомоги. Принципи та керівні настанови щодо доступу до правової допомоги в системі кримінального судочинства² (далі – Принципи та керівні настанови ООН) були ухвалені 20 грудня 2012 р. В них закладені світові стандарти щодо безоплатної правової допомоги. Принципи ООН пропонують державам здійснити та посилити заходи щодо забезпечення ефективної правової допомоги в усьому світі:

1. Принципи та керівні настанови ООН щодо доступу до правової допомоги в системі кримінального судочинства, 3 жовтня 2012 р., UN Doc. A/C.3/67/L.6, Вступ та п. 3.

2. Принципи та керівні настанови ООН щодо доступу до правової допомоги в системі кримінального судочинства, 3 жовтня 2012 р., UN Doc. A/C.3/67/L.6, див. за посиланням: http://www.uanet.org/sites/default/files/RES_GA_UN_121003_EN.pdf.

«Визнаючи, що юридична допомога є найважливішим складником функціонування системи кримінального правосуддя, що спирається на верховенство права, основою для здійснення інших прав, включаючи право на справедливий судовий розгляд, а також важливою гарантією забезпечення основоположної справедливості процесу відправлення кримінального правосуддя і довіри суспільства до нього, держави мають гарантувати право на безоплатну правову допомогу в своїх внутрішніх правових системах на якомога вищому рівні, в тому числі, коли це необхідно, в конституції».³

10. Право на безоплатну допомогу захисника чітко встановлюється в Статті 6 (3)(c) Європейської Конвенції про захист прав людини (ЄКПЛ) і в Статті 14 (3)(d) Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права (МППП). Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) розробив докладні правила про те, як має надаватися безоплатна правова допомога, багато з яких були підтверджені Комітетом ООН з прав людини при застосуванні МППП.

11. Інші європейські та міжнародні органи також встановили правила стосовно безоплатної юридичної (правової) допомоги. Європейський Комітет із запобігання катуванням (КЗК) і Підкомітет ООН із запобігання катуванням неодноразово наголошували на важливості безоплатної правової допомоги (БПД) як основної гарантії проти залякування, жорстокого поводження або катувань. Обидва ці органи визначили, що у проміжок часу безпосередньо після моменту позбавлення людини її свободи ризик залякування та фізичного жорстокого поводження є найбільшим. Для того, щоб захистити людей, які опинилися в уразливому становищі під вартою міліції, кожна держава має розробити належну систему БПД для тих, хто сам не може оплатити послуги адвоката.⁴

3. Принципи та керівні настанови ООН, Принцип 1.

4. 12-ий звіт про діяльність Комітету за 2001 р., СРТ/Іnf (2007) 47, п. 41; Звіт про візит до Вірменії з 2 по 12 квітня 2006 р., СРТ/Іnf (2007) 47, п. 23; Звіт про візит до Вірменії з 15 по 17 березня 2008 р., СРТ/Іnf (2010) 7, п. 24; Звіт про візит до Австрії з 14 по 23 квітня 2004 р., СРТ/Іnf (2005) 13, п. 26; Звіт про візит до Болгарії з 10 по 21 вересня 2006 р., СРТ/Іnf (2008) 11, п. 27; Звіт про візит до Угорщини від 30 березня по 8 квітня 2005 р., СРТ/Іnf (2006) 20, п. 23; Звіт про візит до Польщі з 4 по 15 жовтня 2004 р., СРТ/Іnf (2006) 11, п. 21; Звіт про візит до Польщі з 26 листопада по 8 грудня 2009 р., СРТ/Іnf (2011) 20, п. 26.

12. Цей порадник, з посиланнями на різні європейські та міжнародні джерела, висвітлює мінімальні стандарти у шести аспектах БПД: (А) сфера застосування права на БПД, з огляду на застосування «тесту на нужденність» і «тесту на наявність інтересів правосуддя»; (В) зобов'язання держави щодо надання БПД на ранніх стадіях кримінального провадження; (С) обов'язок органів, які надають БПД, призначати адвокатів у справедливий і невідбирковий спосіб; (D) право людини (одержувача БПД) обирати адвоката, який надаватиме йому БПД, на власний розсуд; (Е) обов'язок держави забезпечувати якість послуг БПД, і (F) практичні вимоги до запровадження належно функціонуючих та ефективних систем БПД.

A. СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

13. Людина має право на безоплатну правову допомогу за двох умов: по-перше, у такої особи немає достатніх коштів для оплати послуг захисника (що встановлюється так званим «тестом на нужденність»), і, по-друге, надання БПД вимагається інтересами правосуддя (що встановлюється так званим «тестом по суті»). Ці дві умови викладені як у Статті 6 (3)(с) ЄКПЛ, так і в Статті 14 (3)(d) МПГПП.

Перевірка на відсутність коштів

14. Якщо людина не має достатніх коштів для того, щоб оплатити послуги власного адвоката, вона відповідає першій вимозі, встановленій у Статті 6 (3) ЄКПЛ. ЄСПЛ не дав визначення «достатніх коштів», а, натомість, при встановленні того, чи фінансове становище переслідуваної в кримінально-правовому порядку особи вимагало надання їй БПД, бере до уваги всі конкретні обставини кожної справи.

15. ЄСПЛ визнав, що, як правило, пороговий фінансовий показник нужденності визначається національними органами. Хоча ЄСПЛ залишив державам певні межі розсуду відносно того, як визначати такий показник, завжди повинні існувати достатні гарантії від вибіркового (свавільного) визначення того, чи має особа право на БПД (цей аспект детально обговорюється нижче). У справі **Сантамбоджіо проти Італії** ЄСПЛ не побачив порушення вимоги Статті 6 (1) щодо права на доступ до суду, коли заяв-

никові було відмовлено у безоплатній правовій допомозі на тій підставі, що його статки перевищували встановлену законом межу. ЄСПЛ зазначив, що відмова в наданні БПД засновувалася на законі, а італійська правова система забезпечувала достатні гарантії від вибірковості при визначенні права на отримання безоплатної допомоги захисника.⁵

16. На підозрюваній особі лежить тягар доведення того, що вона не має достатніх коштів для оплати юридичної допомоги, але вона не повинна це доводити «поза всіх сумнівів».⁶ У справі **Пакеллі проти Німеччини** ЄСПЛ поклав в основу свого рішення «деякі ознаки» того, що заявник не мав змоги оплатити послуги адвоката, включаючи його посилення на податкову звітність, а також той факт, що заявник був протягом двох попередніх років позбавлений волі та чекав перегляду своєї справи в апеляційному порядку по питаннях права. За відсутності ознак протилежного ЄСПЛ задовольнився тим, що заявник займався підприємницькою діяльністю в невеликих масштабах і що його фінансове становище було скромним, та визнав, що у нього не було достатніх коштів для оплати допомоги адвоката.⁷

17. В Принципах і керівних настановах ООН теж наголошується на важливості того, щоби ніде не застосовувався обмежувально низький або несправедливий пороговий показник. ООН закликала держави забезпечити, щоби «особи, статки яких перевищують мінімальний встановлений рівень, але які не можуть собі дозволити найняти адвоката або отримати доступ до нього у ситуаціях, коли правова допомога в протилежному випадку була би надана і коли її надання відповідає інтересам правосуддя, не виключалися з числа осіб, які отримують допомогу»⁸. В Принципах і керівних настановах ООН також зазначається, що для забезпечення прозорості та справедливості інформація про критерії, застосовувані при перевірці наявності коштів, має бути «доступна широкому загалу».⁹

Повернення або відшкодування коштів, витрачених на безоплатну правову допомогу

18. Хоча вимога відшкодувати витрати на БПД за деяких обставин може порушувати справедливість судового розгляду, можливість того, що від обвинуваченого вимагатиметься відшкодування вартості наданої йому БПД, не є, в принципі, несумісною зі Статтею 6 (3) ЄКПЛ. **У справі X проти**

5. Santambrogio v Italy, рішення ЄСПЛ від 21 вересня 2004 р., п. 55.

6. Pakelli v Germany, ECtHR, рішення ЄСПЛ від 25 квітня 1983 р., п. 34.

7. Pakelli v Germany, рішення ЄСПЛ від 25 квітня 1983 р., п. 34. Також див. Twalib v Greece, рішення ЄСПЛ від 9 червня 1998 р., п. 51.

8. Настанова 1, п. 41(а).

9. Настанова 1, п. 41(в).

Німеччини колишня Європейська Комісія з прав людини постановила, що Стаття 6 (3)(с) не гарантує повного звільнення від витрат на правову допомогу і що держава може вимагати від обвинуваченого відшкодування таких витрат після суду, якщо економічна ситуація обвинуваченого поліпшується і він стає здатен сплатити відповідні кошти.¹⁰

19. Вимога відшкодування або повернення витрачених на БПД коштів може бути несумісною зі Статтею 6, якщо від заявника вимагається надмірна сума¹¹, та умови відшкодування є вибірковими чи необґрунтованими¹², або якщо не було проведено оцінку фінансового стану заявника для пересвідчення в тому, що його економічна ситуація покращилася і він має змогу виплатити такі кошти¹³.

20. ЄСПЛ, ретельно розглядає всі факти, щоб визначити, чи вимога відшкодувати витрати на БПД негативно позначилася на справедливості судового розгляду в конкретних обставинах даної справи.¹⁴ Наприклад, у справі **Огнян Асенов проти Болгарії** ЄСПЛ дослідив, чи можливість постановлення рішення про оплату заявником його захисту в разі його засудження завадила заявникові звернутися до суду першої інстанції щодо призначення йому захисника. ЄСПЛ дійшов висновку, що така перспектива йому не заважала і не мала негативного впливу на його процесуальні права¹⁵. У справі **Круасан проти Німеччини** ЄСПЛ постановив, що наказ про відшкодування заявником витрат на його захист не був несумісним зі Статтею 6, оскільки сума, що вимагалася, не була надмірною, а німецька система БПД зазвичай передбачала повернення більшої частини витрат, якщо вони були значними.¹⁶

Перевірка того, чи інтереси правосуддя вимагають надання БПД

21. Друга умова, встановлена в Статті 6 (3) ЄКПЛ та Статті 14 (3)(d) МПГПП, стосується надання правової допомоги безоплатно, коли цього «вимагають інтереси правосуддя». Це означає, що неможливим не гарантується БПД у кожній справі. Держава має певну гнучкість при вирішенні того, коли публічний інтерес належного відправлення правосуддя вимагає надання обвинуваченому безоплатної допомоги адвоката. ЄСПЛ виділив три фактори, які

10. X. v Germany, no. 9365/81, рішення Комісії з прав людини від 6 травня 1982 р.

11. Croissant v Germany, рішення ЄСПЛ від 25 вересня 1992 р., п. 36; Orlov v Russia, рішення ЄСПЛ від 21 червня 2011 р., п. 114.

12. Morris v the United Kingdom, рішення ЄСПЛ від 26 лютого 2002 р., п. 89.

13. Croissant v Germany, рішення ЄСПЛ від 25 вересня 1992 р., п. 36; Morris v the United Kingdom, рішення ЄСПЛ від 26 лютого 2002 р., п. 89; Orlov v Russia, рішення ЄСПЛ від 21 червня 2011 р., п. 114; X. v Germany, no. 9365/81, рішення Комісії з прав людини від 6 травня 1982 р.

14. Croissant v Germany, рішення ЄСПЛ від 25 вересня 1992 р., п. 36.

15. Ognyan Asenov v Bulgaria, рішення ЄСПЛ від 17 лютого 2011 р., п. 44.

16. Croissant v Germany, рішення ЄСПЛ від 25 вересня 1992 р., п. 35-37.

мають братися до уваги при визначенні того, чи «інтереси правосуддя» вимагають БПД: тяжкість злочину і суворість потенційного покарання; складність справи, а також соціальне та особисте становище обвинуваченого. Всі ці фактори мають розглядатися разом, але будь-який з них може сам по собі викликати необхідність надання безоплатної правової допомоги.

Тяжкість злочину і суворість потенційного покарання

22. Право на БПД неодмінно виникає тоді, коли існує загроза ухвалення вироку про позбавлення волі¹⁷. Навіть можливість короткого терміну ув'язнення особи є достатньою умовою для забезпечення їй безоплатної правової допомоги. У справі **Бенгем проти Сполученого Королівства** заявника обвинуватили в несплаті боргу, за що він міг бути покараний, як максимум, трьома місяцями в'язниці. ЄСПЛ постановив, що такий можливий вирок був достатньо суворим для того, щоби в інтересах правосуддя заявник міг скористатися безоплатною правовою допомогою¹⁸

23. У ситуаціях, коли позбавлення волі бути не може, ЄСПЛ досліджує конкретні обставини справи та негативні наслідки обвинувального вироку. Різниця між випадками, коли БПД потрібна через суворість можливого покарання і коли вона не потрібна, може бути дуже тонкою. У справі Барсом і Варлі проти Швеції заявники скаржилися, що їм було відмовлено в БПД у провадженні, яке могло закінчитися стягненням податкової недоїмки в сумі до 15 тисяч євро. ЄСПЛ постановив, що відмова у правовій допомозі була прийнятною, відносно тому, що фінансовий стан заявників дозволяв їм сплатити такі суми податковому органу без значних труднощів, а також тому, що вони не наражалися на ризик позбавлення волі.¹⁹ Натомість, по справі Фам Хоанг проти Франції ЄСПЛ постановив, що інтереси правосуддя вимагали надання БПД заявникові, та зазначив у мотивувальній частині рішення, зокрема, що «провадження явно могло означати певні наслідки для заявника, якого ... після подання апеляції було визнано винним у незаконному ввезенні заборонених товарів і засуджено до сплати великих сум митним органам»²⁰.

Складність справи

24. Безоплатна правова допомога має надаватися у справах, де постають складні питання щодо фактів або існують складнощі з питань права. У

17. Benham v United Kingdom, рішення ЄСПЛ від 10 червня 1996 р., п. 59; Quaranta v Switzerland, рішення ЄСПЛ від 24 березня 1991 р., п. 33; Zdravka Stanev v Bulgaria, рішення ЄСПЛ від 6 листопада 2012 п. 38; Talat Tunz v Turkey, рішення ЄСПЛ від 27 березня 2007 р., п. 56; Prezec v Croatia, рішення ЄСПЛ від 15 жовтня 2009 р., п. 29.
18. Benham v United Kingdom, рішення ЄСПЛ від 10 червня 1996 р., пп. 59 і 64.
19. Barsom and Varli v Sweden, рішення ЄСПЛ від 4 січня 2008 р.

20. Pham Hoang v France, рішення ЄСПЛ від 25 вересня 1992 р., п. 40.

справі Фам Хоанг проти Франції ще одним фактором, який привів ЄСПЛ до висновку, що заявникові мала бути надана БПД, був намір заявника переконати національний суд відійти від його попередньої практики.²¹ У справі Каранта проти Швейцарії при простоті фактів спектр потенційних покарань, які міг постановити національний суд, був вельми складним, включно з можливістю поновлення вироку з відкладенням виконання або ж постановлення нового вироку. Така складність справи вимагала надання обвинуваченому, задля захисту його інтересів, послуг призначеного на безоплатній основі захисника.²²

25. Водночас ЄСПЛ також були встановлені рішення, що відмова у БПД була допустимою у простих справах з огляду на факти і питання права. Наприклад, у справі Барсом і Варлі проти Швеції спірним питанням було те, чи заявник подав неповну або неточну податкову звітність. Оскільки при слуханні цієї справи не розглядалися складні питання права, ЄСПЛ постановив, що ненадання БПД не становило порушення Статті 6.²³

Соціальне та особисте становище обвинуваченого

26. БПД зазвичай надається представникам уразливих груп і особам, які через свої особисті обставини можуть бути не в змозі захищати власні інтереси у справі. ЄСПЛ враховує освіту, соціальний стан і особу заявника та оцінює їх з огляду на складність справи. У справі **Каранта проти Швейцарії** ЄСПЛ постановив, що питання права були складними самі по собі, але ще більшою мірою для заявника внаслідок його особистого становища:

«Повнолітній, але молодий чоловік – іноземець не мав справжньої професійно-технічної підготовки і неодноразово притягався до кримінальної відповідальності. Він вживав наркотики з 1975 року і майже щодня з 1983 року та на той момент жив зі своєю сім'єю на виплати соціального забезпечення».²⁴

21. Pham Hoang v France, рішення ЄСПЛ від 25 вересня 1992 р., п. 40.

22. Quaranta v Switzerland, рішення ЄСПЛ від 24 травня 1991 р., п. 34.

23. Barsom and Varli v Sweden, рішення ЄСПЛ від 4 січня 2008 р.

24. Quaranta v Switzerland, рішення ЄСПЛ від 24 березня 1991 р., п. 35.

27. БПД має також надаватись особам, які мають мовні труднощі. У справі **Біба проти Греції** ЄСПЛ установив порушення статті 6 (1) і 6 (3)(с) через те, що іммігрантові, який не мав документів і коштів на адвоката під час провадження в касаційному суді, не було призначено адвоката в рамках БПД. ЄСПЛ постановив, що для заявника було б неможливим підготувати скаргу до грецьких судів без допомоги, оскільки він був іноземцем і не говорив грецькою мовою.²⁵

28. У справі Барсом і Варлі проти Швеції ЄСПЛ, навпаки, зазначив, що обидва заявники проживали в Швеції протягом майже тридцяти років, і були бізнесменами, які тримали власний ресторан. ЄСПЛ дійшов висновку про дуже малу ймовірність того, що вони не могли представляти власні інтереси в національному суді у справі про додаткові податкові нарахування. Суд особливою мірою врахував той факт, що шведські суди були зобов'язані скеровувати заявників у ході провадження і сприяти їм в належному представленні їхньої позиції по справі.²⁶

В. БЕЗОПЛАТНА ПРАВОВА ДОПОМОГА ПІД ЧАС ПОПЕРЕДНЬОГО СЛІДСТВА

29. Якщо у людини немає коштів на адвоката, а інтереси правосуддя вимагають його участі, безоплатна правова допомога має надаватися на всіх етапах провадження, починаючи з попереднього слідства, протягом судового розгляду і аж до постановлення остаточного рішення в будь-якому порядку оскарження. Зокрема, вкрай важливо, щоб усі обвинувачені чи підозрювані, які не можуть дозволити собі адвоката, отримували швидкий доступ до БПД на ранніх стадіях кримінального процесу.²⁷

30. Стадія розслідування особливо важлива для підготовки судового розгляду кримінальної справи, оскільки отримані на цій стадії докази визначають ті рамки, в яких на суді розглядатиметься пред'явлене обвинувачення.²⁸ ЄСПЛ також відзначав «особливу вразливість обвинуваченого на ранніх етапах провадження, коли він одночасно постає перед стресовою ситуацією і дедалі складнішим кримінальним законодавством».²⁹ Для того, щоб право на справедливий судовий розгляд залишалось достатньо практичним і ефективним, Стаття 6 (1) ЄКПЛ вимагає доступу підозрюва-

25. Biba v Greece, рішення ЄСПЛ від 26 вересня 2000 р., п. 29.

26. Barsom and Varli v Sweden, рішення ЄСПЛ від 4 січня 2008 р.

27. Див. Порадник Правової ініціативи Інституту відкритого суспільства про право на ранній доступ до юридичної допомоги, <http://www.opensocietyfoundations.org/briefing-papers/legal-tools-early-access-justice-europe>.

28. Salduz v Turkey, рішення Великої палати ЄСПЛ від 27 листопада 2008 р., п. 54.

29. Nechiporuk and Yonkalo v Ukraine, рішення ЄСПЛ від 21 квітня 2011 р., п. 262.

ного до захисника, який в разі необхідності призначається державою, до допиту поліцією.³⁰

31. Це було підкреслено в рішенні по справі **Салдуз проти Туреччини**, в якій заарештований неповнолітній дав зізнавальні показання під час допиту міліцією за відсутності адвоката, але потім відмовився від цих показань, заявивши, що вони були одержані під примусом. Велика Палата ЄСПЛ дійшла висновку, що відсутність у заявника доступу до адвоката під час перебування під вартою в міліції становила порушення Статті 6 (1) і 6 (3) (с) ЄКПЛ. Ані подальша допомога адвоката в рамках безоплатної правової допомоги, ані можливість оскаржити показання в ході подальшого провадження не могли виправити недоліки, які мали місце під час перебування заявника під вартою в міліції.³¹

32. Висновки ЄСПЛ по справі **Салдуза** були відтворені в численних наступних рішеннях Суду, котрі утворюють чітку та послідовну практику, згідно з якою використання доказів, отриманих від підозрюваного шляхом допиту або інших слідчих дій за відсутності у підозрюваного правової допомоги, – оплачуваної з приватних джерел або оплачуваної державою, – становить порушення Статті 6 ЄКПЛ.³²

33. У Принципах і керівних настановах ООН теж наголошується на особливій важливості забезпечення правової допомоги під час попереднього слідства міліції. У цьому документі чітко зазначено, що коли держави застосовують перевірку фінансового стану особи для визначення її права на БПД, вони завжди мають забезпечувати, «щоб особам, які терміново потребують правової допомоги і перебувають у дільницях міліції, центрах утримання під вартою або судах, надавалася попередня безоплатна правова допомога, поки з'ясується, чи вони мають право на отримання такої допомоги.»³³

34. За деяких обставин безоплатна правова допомога має надаватися особам, які опитуються міліцією, але офіційно не вважаються підозрюваними або обвинуваченими. У справі **Нечипорук і Йонкало** проти України заявника підозрювали у вбивстві, хоча міліція вдалася до його «адміністративного затримання» за менш тяжкий, пов'язаний з наркотиками

30. Salduz v Turkey, рішення Великої палати ЄСПЛ від 27 листопада 2008 р., пп. 54-55; Shabelnik v Ukraine, рішення ЄСПЛ від 17 лютого 2009 р., п. 57; Pishchalnikov v Russia, рішення ЄСПЛ від 24 вересня 2009 р., пп. 72-74 і 91; Plonka v Poland, рішення ЄСПЛ від 30 червня 2009 р., пп. 40-42; Adamkiewicz v Poland, рішення ЄСПЛ від 2 березня 2010 р., п. 89.

31. Salduz v Turkey, ECtHR, рішення Великої палати ЄСПЛ від 27 листопада 2008 р., п. 58.

32. Понад 100 рішень проти багатьох країн, зокрема: Brusco v France, рішення ЄСПЛ від 14 жовтня 2010 р., п. 45; Pishchalnikov v Russia, рішення ЄСПЛ від 24 вересня 2009 р., пп. 70, 73, 76, 79, 93; Plonka v Poland, рішення ЄСПЛ від 31 березня 2009 р., пп. 35, 37, 40; Shabelnik v Ukraine, рішення ЄСПЛ від 19 лютого 2009 р., п. 53; Mader v Croatia, рішення ЄСПЛ від 21 червня 2011 р., пп. 149 і 154.

33. Настанова 1, п. 41(c).

злочин, і не надала йому адвоката. ЄСПЛ постановив, що із заявником, незалежно від його офіційного статусу, поводитися як з підозрюваним у вчиненні кримінального злочину і тому йому мали бути забезпечені права відповідно до Статті 6 ЄКПЛ, включаючи безперешкодний доступ до допомоги адвоката, в тому числі, в разі необхідності, призначеного в рамках безоплатної правової допомоги.³⁴

35. Також зрозуміло, що людина має право на правову допомогу не тільки під час будь-якого допиту в міліції, але і в ході інших слідчих дій. У справі **Берлінські проти Польщі** органи держави проігнорували звернення заявника щодо призначення адвоката в порядку БПД, через що у нього понад цілий рік не було адвоката. ЄСПЛ зазначив, що відмова в допомозі адвоката протягом такого тривалого слідства, в ході якого проводилися різні процесуальні дії включно з медичним обстеженням, становила порушення пунктів 1 і 3(с) Статті 6 ЄКПЛ.³⁵

36. Вимога надання БПД на ранніх етапах провадження закріплюється в Принципах і керівних настановах ООН, які чітко вимагають, щоб держави забезпечували «своєчасне і ефективне надання правової допомоги на всіх етапах кримінального процесу»³⁶, в тому числі «на всіх досудових стадіях процесу і слуханнях»³⁷. Крім того, Комітет ООН з прав людини робив висновки про порушення Статті 14 (3)(d) та Статті 9 (1) МПГПП, коли підозрюваним не надавалася правова допомога під час попереднього затримання і допиту міліцією.³⁸

С. ВИБІР АДВОКАТА, ЯКИЙ НАДАЄ БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

37. Стаття 6 (3)(с) ЄКПЛ чітко встановлює, що особа, обвинувачувана у вчиненні злочину, має право «використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд». ЄСПЛ, однак, постановив, що особи, які отримують безоплатну правову допомогу, не завжди можуть вибрати адвоката, а працюють із тими кого призначають. Право на допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, може підлягати обмеженням, якщо цього вимагають інтереси правосуддя. По справі **Круасан проти Німеччини** ЄСПЛ постановив, що побажання заявника не слід ігнорувати, але що вибір адвоката – з урахуванням інтересів правосуддя – насамкінець належить державі:

34. Nechiporuk and Yonkalo v Ukraine, рішення ЄСПЛ від 21 квітня 2011 р., п. 262.

35. Berlinski v Poland, ECtHR, рішення ЄСПЛ від 20 червня 2002 р., п. 77.

36. Принцип 7, п. 27.

37. Настанова 4, п. 44 (с).

38. Butovenko v Ukraine, UNHRC, рішення від 19 липня 2001 р., U.N. Doc. CCPR/C/102/D/1412/2005, п.

7.6; Gunan v Kyrgyzstan, UNHRC, рішення від 25 липня 2011 р., U.N. Doc. CCPR/C/102/D/1545/2007, п. 6.3;

Krasnova v Kyrgyzstan, UNHRC, рішення від 27 квітня 2010 р., U.N. Doc. CCPR/C/101/D/1402/2005, п. 8.6;

Johnson v Jamaica, UNHRC, рішення від 25 листопада 1998 р., U.N. Doc. CCPR/C/64/D/592/1994, п. 10.2; Levy

v Jamaica, UNHRC, рішення від 3 листопада 1998 р., U.N. Doc. CCPR/C/64/D/719/1996, п. 7.2.

«Незважаючи на важливість відносин довіри між адвокатом і клієнтом, це право не може вважатися абсолютним. Воно неодмінно підлягає певним обмеженням, коли йдеться про безоплатну правову допомогу, а також там, де, як у даному випадку, саме суди мають вирішувати, чи інтереси правосуддя вимагають, щоб обвинуваченого захищав призначений судом адвокат. При призначенні адвоката національні суди, безумовно, повинні враховувати побажання обвинуваченого... Утім, вони можуть приймати рішення без урахування таких побажань, коли існують відповідні й достатні підстави вважати, що це є необхідним в інтересах правосуддя».³⁹

38. У справі **Рамон Франкеса Фрейшас проти Іспанії** заявник стверджував, що його право відповідно до Статті 6 (3)(с) було порушене, бо в кримінальній справі його захищав адвокат, який спеціалізувався на трудовому праві. ЄСПЛ постановив, що скарга заявника була явно необґрунтованою, оскільки Стаття 6 (3)(с) не гарантує обвинуваченому право вибирати захисника, якого йому має призначити суд, а також тому, що заявник не зміг представити будь-яких правдоподібних доказів для обґрунтування свого твердження про некомпетентність адвоката.⁴⁰

39. При призначенні адвоката в порядку БПД держава має урахувати особливі потреби заявника, зокрема його мовні навички. Тим не менш, замість того, щоб встановити чіткі правила щодо призначення адвокатів у порядку БПД, ЄСПЛ оцінюватиме справедливість провадження в цілому. У справі **Лагерблом проти Швеції** заявник, який був родом із Фінляндії, просив замінити призначеного адвоката на іншого, який розмовляв фінською. Національні суди відмовили в задоволенні цього клопотання. ЄСПЛ задоволь-

39. Croissant v Germany, рішення ЄСПЛ від 25 вересня 1992 р., п. 29. Також див. Lagerblom v Sweden, рішення ЄСПЛ від 14 січня 2003 р., п. 55, згідно з яким Стаття 6(3)(с) не підлягає тлумаченню як така, що гарантує право на заміну призначеного державою адвоката.

40. Ramon Franquesa Freixas v Spain, рішення ЄСПЛ від 21 листопада 2000 р.

нила така позиція, зазначивши, що заявник достатньо володів шведською мовою для спілкування зі своїм адвокатом і що йому в повному обсязі були забезпечені послуги усного перекладу. Відтак, ЄСПЛ постановив, що заявник був у змозі ефективно брати участь у судовому розгляді його справи і що національні суди мали право відмовити йому в призначенні адвоката на його розсуд.⁴¹

40. Національне законодавство відносно кваліфікації адвокатів, у тому числі обмеження щодо того, хто може здійснювати захист у суді, також може обмежити право на вибір призначуваного адвоката без порушення захищених ЄКПЛ прав. У справі **Мефта та інші проти Франції** ЄСПЛ постановив, що особливий характер Касаційного суду Франції виправдовував подання усних аргументів при розгляді ним справи лише адвокатами відповідної спеціалізації.⁴² Аналогічно, у справі Майзіт проти Росії ЄСПЛ установив, що Статтю 6 не було порушено, коли обвинуваченому відмовили в тому, щоб його інтереси в кримінальній справі представляли його мати і сестра. ЄСПЛ погодився з доводом держави, що призначення в якості захисників професійних юристів, а не пересічних громадян служило інтересам якості захисту з огляду на тяжкість обвинувачень і складність справи.⁴³

D. ЯКІСТЬ ПОСЛУГ АДВОКАТА, ПРИЗНАЧЕНОГО В ПОРЯДКУ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

41. Для того, щоб виконати зобов'язання щодо надання ефективної правової допомоги, державі недостатньо просто призначити обвинуваченому адвоката. Якщо призначений адвокат не в змозі забезпечити ефективне представництво і це є очевидним або доводиться до відома держави, то держава зобов'язана втрутитися і виправити становище.

42. Цей принцип був встановлений у рішенні по справі **Камасінські проти Австрії**, де ЄСПЛ постановив наступне:

41. Lagerblom v Sweden, рішення ЄСПЛ від 14 січня 2003 р., пп. 60-62.

42. Meftah and Others v France, рішення Великої палати ЄСПЛ від 26 липня 2002 р., пп. 42-44.

43. Mayzit v Russia, ECtHR, рішення ЄСПЛ від 20 січня 2005 р., пп. 70-71.

«Держава не може нести відповідальність за кожен недолік з боку адвоката, призначеного в цілях безоплатної правової допомоги ... Незалежність правничої професії від держави означає, що здійснення захисту є прерогативою обвинуваченого і його адвоката, незалежно від того, чи адвокат був призначений в рамках безоплатної правової допомоги або його послуги оплачуються з приватних джерел. Суд згоден з Комісією, що уповноважені національні органи зобов'язані відповідно до Статті 6, § 3 (с) втручатися тільки тоді, коли нездатність призначеного адвоката забезпечити ефективне представництво є очевидною або доводиться до їхнього відома в якийсь інший спосіб».⁴⁴

43. ЄСПЛ наголошував, що якби зобов'язання держави зводилися просто до призначення адвоката, це «призводило би до результатів, які є необґрунтованими і несумісними як з формулюванням підпункту (с) Статті 6 (3), так і зі структурою Статті 6 ... в цілому; в багатьох випадках безоплатна юридична допомога могла би виявитися марною».⁴⁵

44. У ситуаціях, коли нездатність призначеного адвоката ефективно здійснювати захист є об'єктивно очевидною, обвинувачений не мусить сам подавати відповідні скарги або привертати до цього увагу органів держави. У справі **Санніно проти Італії** національні суди призначали заявникові нових захисників на кожному слуханні, які не готувалися до участі у слуханнях та були незнайомі з його справою. ЄСПЛ постановив, що національний суд не зміг забезпечити ефективний захист, хоча заявник не скаржився на ситуацію до суду або своїм адвокатам.⁴⁶ Ці принципи були прийняті та підтверджені Комітетом ООН з прав людини при застосуванні Статей 9 і 14 МПГПП.⁴⁷

44. Kamasinski v Austria, рішення ЄСПЛ від 19 грудня 1989 р., пп. 65. Також див. Artico v Italy, рішення ЄСПЛ від 13 травня 1980 р., п. 36; Sannino v Italy, рішення ЄСПЛ від 27 квітня 2006 р., п. 49; Czekalla v Portugal, рішення ЄСПЛ від 10 жовтня 2002 р., п. 60; Daud v Portugal, рішення ЄСПЛ від 21 квітня 1984 р., п. 38.

45. Artico v Italy, ECtHR, рішення ЄСПЛ від 13 травня 1980 р., п. 33.

46. Sannino v Italy, рішення ЄСПЛ від 27 квітня 2006 р., п. 51.

47. Aleksandr Butovenko v Ukraine, UNHRC, рішення від 19 липня 2001 р., U.N. Doc. CCRPR/C/102/D/1412/2005 (2011), п. 4.14.

Бездіяльність або неявка адвоката

45. Неявка адвоката вважається, як правило, недоліком, який є очевидним для держави. У справі **Артіко проти Італії** призначений заявникові адвокат відмовився представляти його з самого початку справи, посилаючись на інші зобов'язання та погане здоров'я. Держава, утім, не замінила цього призначеного адвоката іншим. Дійшовши висновку про порушення Статті 6 (3), ЄСПЛ зазначив, що коли призначений адвокат не має можливості виконувати свої обов'язки і органи держави усвідомлюють таку ситуацію, вони зобов'язані або замінити його, або переконатися, що він виконує свої обов'язки.⁴⁸

46. Мовчання адвоката і очевидне невиконання ним його основних обов'язків також можуть служити підставою для втручання держави. У справі **Фалькао Душ Сантуш проти Португалії** адвокат був присутній на суді, але мовчав, не проводив перехресного допиту свідків і не вдався до інших дій від імені заявника⁴⁹, який неодноразово скаржився органам держави на таке погане представлення його інтересів. ЄСПЛ зазначив, що органи держави не змогли гарантувати реальну правову допомогу, на відміну від простого «призначення» адвоката, і що вони були зобов'язані втрутитися.⁵⁰

47. Крім того, Комітет ООН з прав людини в рішенні по справі **Борисенко проти Угорщини** постановив порушення Статті 14 (3) МПГПП, оскільки адвокат не з'явився на допит заявника та на слухання щодо його утримання під вартою. Комітет зазначив, що Держава мусила забезпечити, щоб представництво мало ефективний характер.⁵¹

Конфлікт інтересів

48. Якщо адвокат діє в умовах наявності конфлікту інтересів, це, як правило, становить очевидну підставу для втручання держави. У справі **Молдовяну проти Румунії** трьох обвинувачених представляв один призначений державою адвокат, попри протилежні інтереси обвинувачених, двоє з яких зізналися, а третій (який подав заяву до ЄСПЛ) наполягав на своїй невинуватості. Хоча сам заявник не скаржився на неефективність безоплатної правової допомоги, це не звільняло органи держави від обов'язку забезпечити ефективну юридичну допомогу.⁵²

48. *Artico v Italy*, рішення ЄСПЛ від 13 травня 1980 р., п. 33.

49. *Falcão dos Santos v Portugal*, рішення ЄСПЛ від 3 липня 2012 р., пп. 12-18.

50. *Ibid.*, п. 45.

51. *Borisenko v Hungary*, UNHRC, рішення від 14 жовтня 2002 р., U.N. Doc. CCRP/C/76/D/852/1999, п. 7.5.

Також див. *Saidova v Tajikistan*, UNHRC, рішення від 8 липня 2004 р., UN Doc. CCRP/C/76/D/852/1999, п. 6.8;

Collins v Jamaica, UNHRC, рішення від березня 1993 р., U.N. Doc. CCRP/C/47/D/356/1989, п. 8.2. Для порівняння див. *Bailey v Jamaica*, UNHRC, рішення від 1999 р., U.N. Doc. CCRP/C/66/D/709/1996, п. 7.2.

52. *Moldoveanu v Romania*, рішення ЄСПЛ від 19 червня 2012 р., п. 75.

Незадоволення виконанням адвокатом його обов'язків

49. Просте невдоволення обвинуваченого тим, як адвокат працює в його справі, або незначні помилки або недоліки в роботі адвоката навряд чи призведуть до ситуації, в якій держава буде зобов'язана втрутитися. У справі **Камасінскі проти Австрії** заявник скаржився на якість роботи призначеного йому адвоката. Однак, на відміну від адвоката у справі **Артико**, який «з самого початку ... заявив, що не зможе виконувати свої обов'язки»⁵³, адвокат австрійського заявника вдавсь до кількох дій на судовому етапі - зокрема, відвідав заявника у в'язниці, оскаржив рішення про тримання його під вартою до суду і подавав клопотання про виклик свідків⁵⁴. Хоча дії адвоката могли бути піддані критиці, ЄСПЛ зазначив, що обставини його представництва не виявили факту нездатності забезпечити правову допомогу відповідно до Статті 6 (3) або незабезпечення справедливого судового розгляду відповідно до Статті 6 (1) ЄКПЛ.⁵⁵

50. Тим не менш, за певних обставин ЄСПЛ доходив висновку, що неякісна робота захисника могла становити «очевидне незабезпечення» належної допомоги підзахисному. У справі **Цекалла проти Португалії** призначений в порядку безоплатної правової допомоги адвокат не виконав «простих і суто формальних» правил подання апеляції, через що апеляцію було відхилено. Заявник перебував у особливо уразливому становищі, як іноземець, який не говорив мовою судового провадження, і міг бути засуджений до тривалого строку позбавлення волі. ЄСПЛ постановив наступне:

«Держава не може нести відповідальність за будь-які помилки або невідповідності у здійсненні захисту заявника внаслідок дій офіційно призначеного йому адвоката, ... однак ... за певних обставин недбале порушення будь-якої суто формальної вимоги не може бути прирівняне до помилкової лінії захисту або просто недоліку в аргументації. Так буває тоді, коли в результаті такої недбалості обвинувачений позбавляється засобу правового захисту і ситуація не може бути виправлена судом вищої інстанції».⁵⁶

53. Artico v Italy, ECtHR, рішення ЄСПЛ від 13 травня 1980 р., п. 33.

54. Kamasinski v Austria, рішення ЄСПЛ від 19 грудня 1989 р., п. 66.

55. Ibid, пп. 70-71.

56. Czekalla v Portugal, рішення ЄСПЛ від 10 жовтня 2002 р., п. 65.

51. ЄСПЛ зазначив, що недотримання адвокатом встановлених вимог при поданні апеляції очевидно потребувало від держави вжиття позитивних заходів, і далі пояснив, що «Верховний суд міг, наприклад, запросити офіційно призначеного адвоката додати матеріали до апеляції або виправити недоліки в ній, а не просто визнати апеляцію неприйнятною.»⁵⁷

52. Аналогічні рішення були ухвалені Комітетом з прав людини щодо застосування Статті 14 (3) МПГПП. У справі **Сміт і Стюарт проти Ямайки** Комітет ухвалив, що держава не може нести відповідальність за непідготовленість або буцімто допущені помилки адвокатів, окрім випадків, коли держава не надала скаржникові та його адвокату часу для підготовки захисту (див. нижче) або якщо для суду не було очевидним, що дії адвокатів несумісні з інтересами правосуддя.⁵⁸

Достатній час для підготовки захисту

53. Незабезпечення державою достатнього часу і можливостей для підготовки офіційно призначеного адвоката до захисту в справі порушує Статтю 6 (3) ЄКПЛ. У справі **Дауд проти Португалії** адвокат був призначений тільки за три дні до судового розгляду серйозної та складної кримінальної справи. На думку ЄСПЛ, для органів держави було абсолютно очевидним, що призначений в порядку безоплатної правової допомоги адвокат не мав часу, щоби підготуватися до суду, і що ці органи були повинні втрутитися для забезпечення якості захисту.⁵⁹

54. В іншій, схожій справі ЄСПЛ **Богуміл проти Португалії** заявника представляв призначений адвокат, який у ході національного провадження не вдався до жодних дій, окрім внесення клопотання про звільнення його від участі в справі за три дні до її слухання в суді. В день суду заявникові був призначений інший адвокат, який мав тільки п'ять годин на ознайомлення з матеріалами справи.⁶⁰ ЄСПЛ постановив, що в разі очевидності проблеми з юридичним представництвом суди мають взяти на себе ініціативу та розв'язати таку проблему, наприклад, перенесенням слухання справи, щоб дозволити новому призначеному адвокату ознайомитися з матеріалами справи.⁶¹

57. Ibid, п 68.

58. Smith and Stewart v Jamaica, UNHRC, рішення від 8 квітня 1999 р., U.N. Doc. CCPR/C/65/D/668/1995, п. 7.2. Також див. Beresford Whyte v Jamaica, UNHRC, рішення від 27 липня 1998 р., U.N. Doc. CCPR/C/63/D/732/1997, п. 9.2; Glenn Ashby v Trinidad and Tobago, UNHRC, рішення від 21 березня 2002 р., U.N. Doc. CCPR/C/74/D/580/1994, п. 10.4; Bailey v Jamaica, UNHRC, 17 вересня 1999 р., U.N. Doc. CCPR/C/66/D/709/1996, п. 7.1, Rastorguev v Poland, UNHRC, рішення від 28 березня 2011 р., U.N. Doc. CCPR/C/101/D/1517/2006, п. 9.3.

59. Daud v Portugal, рішення ЄСПЛ від 21 квітня 1984 р., п. 42.

60. Bogumil v Portugal, рішення ЄСПЛ від 7 жовтня 2008 р., п. 27.

61. Ibid, п. 49.

55. Комітет з прав людини аналогічним чином підтверджував цей принцип у багатьох випадках. У справі **Джордж Вінстон Рід проти Ямайки** обвинуваченому загрожувала смертна кара, а призначений на безоплатній основі адвокат не був присутній під час попередніх слухань і зустрівся з підзахисним лише за десять хвилин до початку судового розгляду справи. Комітет зазначив, що це становило очевидне порушення Статті 14 (3) МПГПП.⁶² На відміну від цього у справі **Гілл проти Іспанії** слухання справи перенесли на пізнішу дату, щоб адвокат міг належним чином до нього підготуватися, і Комітет визнав, що порушення Статті 14 (3) МПГПП не було.⁶³ В Принципах і керівних настановах ООН також містяться рекомендації стосовно того, що є потрібним для достатнього часу для підготовки до захисту, обумовлюючи, що ефективна правова допомога вимагає: «надання безперешкодного доступу затриманих осіб до послуг правників, які надають безоплатну правову допомогу, забезпечення конфіденційності спілкування, доступ до матеріалів справи, а також надання достатнього часу і можливостей для підготовки свого захисту».⁶⁴

Е. ПРИЗНАЧЕННЯ АДВОКАТІВ У ПОРЯДКУ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

56. Хоча стаття 6 ЄКПЛ безпосередньо не стосується порядку задоволення звернень про надання БПД у різних країнах, вона все ж таки має відношення до такої процедури, оскільки значні її вади можуть вирішальним чином вплинути на право доступу до суду.⁶⁵

Сумлінність

57. При вирішенні питань щодо задоволення звернень про надання БПД відповідальні за це органи або суди мають діяти з належною сумлінністю. У справі **Табор проти Польщі** ЄСПЛ постановив порушення Статті 6 (1) у випадку, коли суд другої інстанції відхилив клопотання заявника про надання йому безоплатної правової допомоги для підготовки касаційної скарги. ЄСПЛ дійшов висновку, що клопотання заявника про надання йому БПД не було розглянуто з необхідною мірою сумлінності, оскільки суд другої інстанції не зазначив підстав своєї відмови і ухвалив рішення через місяць після спливу

62. George Winston Reid v Jamaica, UNHRC, рішення від 14 липня 1994 р., U.N. Doc. CCRP/C/51/D/355/1989, п. 14.2. Також див. Robinson v Jamaica, UNHRC, рішення від 30 березня 1989 р., U.N. Doc. CCRP/C/35/D/223/1987, пп. 10.2-10.3, Glenford Campbell v Jamaica, UNHRC, рішення від 7 квітня 1992 р., U.N. Doc. CCRP/C/44/D/248/1987, at п. 6.5.

63. Hill v Spain, UNHRC, рішення від 2 квітня 1997 р., U.N. Doc. CCRP/C/59/D/526/1993 (1997), п. 14.1.

64. Принцип 7, п. 28.

65. Gutfreund v France, рішення ЄСПЛ від 12 червня 2003 р., п. 44.

терміну подання касаційної скарги.⁶⁶ ЄСПЛ постановив аналогічне рішення і по справі **Верзель проти Польщі**, де бюро з надання БПД повідомило про свою відмову за два дні до закінчення строку подання скарги заявником.⁶⁷

Відсутність вибіркової в прийнятті рішень про надання БПД

58. ЄСПЛ також зважає на те, чи орган, який відповідає за забезпечення БПД, в цілому забезпечує громадянам «суттєві гарантії захисту від вибіркової». Система надання БПД може вважатися вибірковою, якщо рішення органу, який відповідає за забезпечення БПД, не підлягають перегляду, чи коли критеріям та методам відбору справ, у яких забезпечуватиметься БПД, бракує ясності.⁶⁸ Вибірковість також може мати місце, якщо склад органу, відповідального за забезпечення БПД, можна вважати упередженим.⁶⁹ У справі **Дель Соль проти Франції** ЄСПЛ визнав систему прийняття рішень про надання БПД належною, оскільки до складу бюро з питань правової допомоги входили судді, адвокати, державні службовці та представники громадськості: таке «розмаїття забезпечувало адекватне врахування вимог належного відправлення правосуддя і прав на захист».⁷⁰

Перспективи успіху

59. Коли національний орган, який відповідає за забезпечення БПД, визначає, чи суть справи вимагає надання правової допомоги, врахування перспектив на успіх у справі особи, яка звернулася по БПД, є, зазвичай, неприйнятним. У справі **Аертс проти Бельгії** ЄСПЛ постановив, що Статтю 6 (1) було порушено у випадку, коли заявникові відмовили в задоволенні клопотання про надання БПД через те, що Бюро із забезпечення БПД оцінило його апеляційну скаргу як «неналежно обґрунтовану». Наявність у заявника адвоката на апеляційному етапі провадження була обов'язковою, а сам він не мав змоги подати апеляцію. ЄСПЛ дійшов висновку, що Бюро не мало оцінювати шанси заявника на успіх; це, радше, мав би вирішувати касаційний суд. Далі ЄСПЛ постановив, що Бюро, відмовивши в задоволенні звернення про надання БПД на тій підставі, що апеляційна скарга не здавалася йому належно обґрунтованою, порушило саму суть права заявника на судовий розгляд.⁷¹

66. *Tabor v Poland*, рішення ЄСПЛ від 27 червня 2006 р., пп. 44-46. Також див. *A.B. v Slovakia*, рішення ЄСПЛ від 4 березня 2003 р., п. 61.

67. *Wersel v Poland*, рішення ЄСПЛ від 13 вересня 2011 р., п. 52. Також див. *R.D. v Poland*, рішення ЄСПЛ від 18 грудня 2001 р., пп. 50-52.

68. *Santambrogio v Italy*, рішення ЄСПЛ від 21 вересня 2004 р., п. 54.

69. *Santambrogio v Italy*, рішення ЄСПЛ від 21 вересня 2004 р., п. 55. Також див. *Del Sol v France*, рішення ЄСПЛ від 26 лютого 2002 р., п. 26.

70. *Del Sol v France*, рішення ЄСПЛ від 26 лютого 2002 р., пп. 17 і 26.

71. *Aerts v Belgium*, рішення ЄСПЛ від 30 липня 1998 р., п. 60. Після цього Бельгія переглянула свій відповідний стандарт.

60. Тим не менш, за наявності певних обставин на стадії апеляційного розгляду ЄСПЛ робив деякі винятки з цього правила. У справі **Моннел і Морріс проти Сполученого Королівства** ЄСПЛ постановив, що інтереси правосуддя автоматично не вимагають безоплатної правової допомоги щонайменше, коли засуджений, без об'єктивної ймовірності успіху, бажає оскаржити рішення суду першої інстанції, в якому відбувся справедливий розгляд його справи відповідно до Статті 6. Слід зазначити, що в цьому випадку ймовірність успіху оцінював адвокат, який представляв заявника в суді. Він повідомив обом заявникам, що в них не було жодної розумної перспективи добитися успішного для них рішення апеляційної інстанції, але обидва заявники зігнорували його пораду. ЄСПЛ не побачив у цьому порушень Конвенції, оскільки заявники скористалися безоплатною правовою допомогою як при розгляді справи в суді першої інстанції, так і тоді, коли їм було надано консультацію щодо наявності в них ґрунтовних підстав для подання апеляції.⁷²

Г. ПРАКТИЧНІ ВИМОГИ ДО НАЛЕЖНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ БПД

61. Визнання права на БПД в законодавстві не достатньо для того, щоб гарантувати захист цього права в повсякденній практиці. Здійснення цього права спирається на адекватне фінансування, гарантії незалежності, рівність і справедливість у наданні БПД та міцні партнерські відносини з іншими учасниками системи кримінального судочинства. ЄСПЛ і Комітет ООН з прав людини раз по раз встановлювали мінімальні стандарти стосовно практичних способів забезпечення належного функціонування системи БПД. Докладні відповідні рекомендації містяться в Принципах і керівних настановах ООН, а Європейський Комітет із запобігання катуванням і Підкомітет ООН з питань запобігання катуванням пішли ще далі, ніж будь-який міжнародний або регіональний судовий орган, в наданні практичних рекомендацій щодо ефективної та добре налагодженої системи безоплатної правової допомоги.

Адекватне фінансування та ресурсне забезпечення

62. Держави мають забезпечувати, щоб їхні системи БПД добре фінансувалися, мали належні грошові та кадрові ресурси і забезпечувалися окремим рядком у бюджеті. І Європейський Комітет із запобігання катуванням, і відповідний Підкомітет ООН із занепокоєнням наводили численні приклади

72. Monnell and Morris v the United Kingdom, рішення ЄСПЛ від 2 березня 1987 р., пп. 63 і 67.

недофінансування і неукомплектованості національних органів забезпечення БПД, зазначивши їхню надмірну завантаженість і низьку оплату послуг, яка не стимулює адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу.⁷³ Підкомітет ООН звернув увагу на скарги, що в деяких державах призначені в порядку БПД адвокати взагалі не з'являються на слідчому етапі провадження, якщо не одержують додаткової платні від клієнтів, - через низькі офіційні розцінки на їхні послуги.⁷⁴ Обидва вищезазначені міжнародні органи рекомендували державам переглянути механізми фінансування з метою забезпечення достатніх коштів для ефективного функціонування системи БПД.⁷⁵ Комітет ООН з прав людини також відмічав, що «безоплатна правова допомога має забезпечувати такі умови підготовки адвоката до захисту клієнта, за яких забезпечуватиметься правосуддя»; однією з таких умов є «положення про адекватну винагороду адвокату за надання безоплатної правової допомоги клієнту».⁷⁶

63. В Принципах і керівних настановах ООН детально описується, яких заходів має вжити держава для забезпечення адекватного і стабільного фінансування БПД на всій території країни, – зокрема, «виділити певну частину державного бюджету в сфері кримінального правосуддя на фінансування юридичної допомоги», «визначити і запровадити стимули для адвокатів, щоб спонукати їх до праці в сільській місцевості та в економічно і соціально неблагополучних районах» і «забезпечити справедливий і пропорційний розподіл коштів» між органами прокуратури та установами, які забезпечують надання БПД.⁷⁷ Стосовно кадрових ресурсів Принципи і керівні настанови ООН рекомендують державам «передбачити належні та конкретні положення» щодо кадрового комплектування системи БПД і в разі нестачі адвокатів забезпечити надання БПД особами, які не є адвокатами, або середнім юридичним персоналом.⁷⁸

Незалежність

64. Державам слід приділяти особливу увагу забезпеченню незалежності адвокатів, які надають БПД, від міліції та прокуратури. В Принципах і керівних настановах ООН наголошується на важливості того, щоби такі адвокати виконували свою роботу «вільно і незалежно», без втручання держави.⁷⁹ Принципи і керівні настанови ООН рекомендують створення

73. 5-ий звіт Комітету за 2011 р., від 19 березня 2012 р., U.N. Doc. CAT/C/48.3, п. 78. Також див. Звіт про візит до Хорватії з 1 по 9 грудня 2003 р., СРТ/Інф (2007) 15, п. 24; Звіт про візит до Угорщини з 5 по 16 грудня 1999 р., СРТ/Інф (2001) 2, п. 32.

74. Звіт про візит до Хорватії з 1 по 9 грудня 2003 р., СРТ/Інф (2007) 15, п. 24.

75. Звіт про візит до Хорватії з 1 по 9 грудня 2003 р., СРТ/Інф (2007) 15, п. 24, Звіт про візит до Хорватії з 4 по 14 травня 2007 р., СРТ/Інф (2008) 29, п. 19, Звіт про візит до Угорщини з 30 березня по 8 квітня 2005 р., СРТ/Інф (2006) 20, п. 23, Звіт про візит до Польщі з 8 по 19 травня 2000 р., СРТ/Інф (2002) 9, п. 23.

76. Reid v Jamaica, UNHRC, рішення від 20 липня 1990 р., U.N. Doc. CCRP/C/39/D/250/1987, п. 13.

77. Настанова 12.

78. Настанова 13.

79. Принцип 2, п. 16; Принцип 12, п. 36.

національного органу, який координуватиме БПД, і зазначають, що він має «бути вільним від надмірного політичного або судового втручання, бути незалежним від органів влади при прийнятті рішень і не слідувати вказівкам та не підлягати контролю чи перебувати під фінансовим тиском будь-якої особи або органу при виконанні своїх функцій, незалежно від його адміністративної структури».⁸⁰ Зазначений документ також містить рекомендацію щодо розробки механізмів забезпечення якості, заради ефективності, прозорості та підзвітності в наданні послуг БПД.

65. Європейський Комітет із запобігання катуванням взяв до уваги конкретні скарги, що адвокати, які надають БПД, «стають на бік міліції, наприклад, намагаючись переконати своїх клієнтів зізнатися в усьому, в чому їх підозрюють».⁸¹ Підкомітет ООН із запобігання катуванням також наголошував на важливості того, щоби нормативно-правова база кожної держави забезпечувала «функціональну незалежність і бюджетну автономність, які гарантуватимуть безоплатне надання правової допомоги всім затриманим, які її потребують».⁸²

Рівність при отриманні БПД

66. БПД має бути доступна для осіб, обвинувачених або підозрюваних у вчиненні злочину, незалежно від природи конкретного злочину. ЄСПЛ наголосив, що правова допомога є особливо важливою для осіб, підозрюваних у тяжких злочинах, «бо саме серед найтяжчих покарань право на справедливий судовий розгляд має найбільшою мірою забезпечуватися демократичними суспільствами».⁸³ Крім того, Європейський Комітет із запобігання катуванням рекомендував державам РЄ скасувати системи, в яких особи, що обвинувачуються за конкретними категоріями кримінальних правопорушень (наприклад, у нетяжких злочинах) не мають права на БПД.⁸⁴ Враховуючи автономне тлумачення терміну «кримінальне обвинувачення» згідно з ЄКПЛ⁸⁵, не можна виводити цілі категорії злочинів зі сфери застосування БПД, а кожний, кого обвинувачено у вчиненні злочину, нехай нетяжкого, має бути наділений правом на звернення про надання йому БПД та на задоволення такого звернення щодо проведення перевірок його фінансового стану та по суті справи.

80. Настанова 59.

81. Звіт про візит до Вірменії з 2 по 12 квітня 2006 р., СРТ/Іnf (2007) 47, п. 23; Звіт про візит до Хорватії з 4 по 14 травня 2007 р., СРТ/Іnf (2008) 29, п. 19.

82. 5-ий Звіт за 2011 р., від 19 березня 2012 р., U.N. Doc. CAT/C/48.3, п. 78.

83. *Salduz v Turkey*, рішення Великої палати ЄСПЛ від 27 листопада 2008 р., п. 54.

84. Звіт про візит до Нідерландів з 10 по 21 жовтня 2011 р., СРТ/Іnf (2012) 21, п. 18.

85. *Engel and Others v the Netherlands*, рішення ЄСПЛ від 8 червня 1976 р., пп. 82, 83. Також див. *Ezeh and Connors v the United Kingdom*, рішення ЄСПЛ від 9 жовтня 2003 р., п. 82, *Deweert v Belgium*, рішення ЄСПЛ від 27 лютого 1980 р., пп. 42 і 46, *Eckle v Germany*, рішення ЄСПЛ від 15 липня 1982 р., п. 73; *Цзтьрк v Germany*, рішення ЄСПЛ від 21 лютого 1984 р., пп. 46-53.

67. Жінкам, дітям і особам з особливими потребами теж можуть знадобитися спеціальні заходи для забезпечення їхнього змістовного доступу до правової допомоги. Принципи та керівні настанови ООН вимагають надання правової допомоги на недискримінаційній основі, з огляду на потреби цих груп осіб, а також жителів сільських або соціально та економічно неблагополучних місцевостей.⁸⁶ Заявниця у справі **Анакомба Йула проти Бельгії** була обмежена в доступі до БПД через те, що не була бельгійською підданою; ЄСПЛ визнав це дискримінаційним поведінням і порушенням Статті 6 у поєднанні зі Статтею 14 ЄКПЛ.⁸⁷

Партнерські взаємини

68. Держави мають працювати разом із іншими учасниками системи кримінального правосуддя для забезпечення того, щоб БПД надавалася практичним і ефективним чином. Принципи і керівні настанови ООН рекомендують державам встановити партнерські відносини з адвокатськими або правничими об'єднаннями, які надають БПД, а також з іншими провайдерами юридичних послуг, включаючи університети, організації громадянського суспільства та інші групи та установи.⁸⁸ Європейський Комітет із запобігання катуванням у численних звітах по своїх візитах до різних країн рекомендував державам створити «повноцінну і належну фінансовану систему безоплатної правової допомоги»⁸⁹ і зазначав, що «це має бути зроблено у співпраці з відповідними адвокатськими об'єднаннями»⁹⁰. Комітет рекомендував для уникнення зволікань адвокатів «вибирати зі списків, завчасно складених за згодою причетних професійних організацій»⁹¹.

69. Крім того, в Принципах і керівних настановах ООН конкретно зазначається, що на поліцію, прокуратуру і суддів покладається обов'язок «забезпечувати, щоби ті, хто вступають у контакт з ними, але не можуть дозволити собі найняти адвоката і/ або перебувають в уразливому становищі, отримували доступ до безоплатної правової допомоги».⁹²

ВИСНОВКИ ЩОДО ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

70. Безоплатна правова допомога є одним з основних прав усіх осіб, обвинувачених або підозрюваних у вчиненні злочинів. Вона є особливо

86. Принцип 10.

87. *Anakomba Yula v Belgium*, рішення ЄСПЛ від 10 березня 2009 р., пп. 37-39 (цивільна справа).

88. Принцип 14, настанови 11 (d) і 16.

89. Звіт про візит до Вірменії з 2 по 12 квітня 2006 р., СРТ/Інф (2007) 47, п. 23; Звіт про візит до Австрії з 14 по 23 квітня 2004 р., СРТ/Інф (2005) 13, п. 26; Звіт про візит до Угорщини з 30 березня по 8 квітня 2005 р., СРТ/Інф (2006) 20, п. 23; Звіт про візит до Польщі з 26 листопада по 8 грудня 2009 р., СРТ/Інф (2011) 20, п. 26.

90. Звіт про візит до Словаччини з 24 березня по 2 квітня 2009 р., СРТ/Інф (2010) 1, п. 28; Звіт про візит до Вірменії з 2 по 12 квітня 2006 р., СРТ/Інф (2007) 47, п. 23.

91. Другий загальний звіт за 1991 р., від 13 квітня 1992 р., п. 37.

92. Принцип 3, п. 23.

важливою для таких осіб на ранніх етапах кримінального провадження, оскільки, ті, хто опинилися під вартою в поліції, перебувають в уразливому становищі та найбільше потребують допомоги. ЄСПЛ установив докладні правила щодо того, коли надання БПД вимагається інтересами правосуддя, включно з основним мінімальним правилом, що всі особи, які можуть бути позбавлені волі на будь-який, навіть короткий строк, мають бути забезпечені правовою допомогою. Крім того, БПД має надаватися особам, які притягнуті до участі у серйозних або складних справах, а також тим, хто може бути не в змозі представляти свою позицію в справі через особисті обставини або уразливість.

71. При призначенні адвоката в порядку БПД держава має діяти сумлінно і справедливо та враховувати побажання підозрюваного або обвинуваченого та його будь-які особливі потреби. Держава має приділяти пильну увагу якості роботи призначуваного нею адвоката, бо якщо такий адвокат не зможе забезпечити ефективне представництво і це стане очевидним або буде доведено до відома держави, вона буде зобов'язана втрутитися і виправити становище.

72. Комітет ООН з прав людини в ході застосування МПГПП підтвердив, що право на БПД є загальним стандартом для всіх, кого обвинувачують або підозрюють у вчиненні злочинів. Європейський Комітет із запобігання катуванням і Підкомітет ООН із запобігання катуванням теж неодноразово наголошували, що належно функціонуюча та ефективна система БПД є однією з основних гарантій від залякування, жорстокого поводження і катувань.

73. В Принципах і керівних настановах ООН викладені особливо корисні в практичному плані конкретні рекомендації державам стосовно того, як створити та надалі забезпечувати ефективну систему правової допомоги. Держави мають забезпечити, щоб системи БПД отримували достатні фінансові й кадрові ресурси та автономні бюджети. Вирішальне значення має незалежність – як адвокатів, які надають БПД, так і органів, які відповідають за її забезпечення. Безоплатна правова допомога має гарантуватися всім особам, які обвинувачуються або підозрюються у вчиненні злочину, незалежно від характеру конкретного злочину; подеколи можуть потребуватися спеціальні заходи для забезпечення ефективного доступу до БПД певним групам осіб з особливими потребами. Належно функціонуюча і добре побудована система БПД вимагає відданого ставлення до своїх обов'язків від усіх учасників системи кримінального правосуддя, в тому числі адвокатів, співробітників поліції, прокурорів і суддів.

